

Pr. lect. dr. Dorin-Gabriel Pandeles

**PRINCIPII FUNDAMENTALE
ALE EDITORILOR
BIBLIEI DE LA BUCUREȘTI - 1688**

Prima traducere și tipărire integrală a Bibliei în limba română a fost inițiată de domnitorul Șerban Cantacuzino. După moartea acestuia petrecută la 29 octombrie 1688, domnitorul Constantin Brâncoveanu, cel care i-a succedat la tron, a finalizat editarea ei. Pregătirile pentru editare au început cam în jurul anului 1682, prin adunarea tuturor traducerilor anterioare în mai multe limbi care circulau în țările române și s-a încheiat peste 6 ani. Astfel, la 10 noiembrie 1688 s-a terminat tipărirea Bibliei în limba română, cea care este cunoscută astăzi sub numele de Biblia de la București sau Biblia lui Șerban Cantacuzino. Textul a fost definitivat din inițiativa lui Șerban Cantacuzino, domnul Munteniei (1678-1688), dar nu ar trebui omise nici strădaniile deosebite ale domnitorului Constantin Brâncoveanu (1688-1714) care a dus la bun sfârșit munca de editare a Bibliei. Cele mai valoroase surse documentare au fost: Biblia grecească tipărită la Veneția în 1687, Biblia poliglotă apărută la Londra, 1653-1657, Vechiul Testament tradus de Nicolae Milescu-Doștofei, 1662-1668), Noul Testament de la Bălgrad, editat de Simion Ștefan în 1648, toate aceste traduceri comparate obligatoriu cu Biblia latină și cu cea slavonă. Un alt izvor este, desigur, textul grec al Septuagintei, așa cum reiese chiar din prefața Bibliei. Au fost utilizate fragmentar și texte din secolele XV-XVI. Se vor regăsi topite în noua traducere unele fragmente din Faptele Apostolilor, din Epistolele pauline sau sobornicești și, evident, Psaltirea (Codicele voronețean, Psaltirea șcheiană, Psaltirea Hurmuzaki, Psaltirea voronețeană). La jumătatea secolului al XVI-lea, Filip Moldoveanul imprima la Sibiu Evangheliarul slavo-român (1551-1553), considerat cel mai vechi text tipărit al Noului Testament în limba română, aflat astăzi la

Sankt Petersburg. Câțiva ani mai târziu, la Brașov, diaconul Coresi publica Tetraevanghelul în 1561, Faptele Apostolilor în 1565-1567, Psaltirea în 1570 și Psaltirea slavo-română în 1577. Un moment important îl constituia publicarea Paliei de la Orăștie la 1582, reunind cărțile Facerea și Ieșirea în traducerea unor cărturari bănățeni și ardeleni: Efrem Zakan, Ștefan Herce, Moise Peștișel și Archirie, care folosesc inclusiv versiunea maghiară a lui Heltai Gáspár de la Cluj din 1551, pe lângă Septuaginta, Vulgata și probabil și alte texte. Traducerea s-a făcut de către un grup de cărturari, dintre care este amintit chiar în prefața Bibliei de la 1688 episcopul Gherman de Nyssa, iar la sfârșitul cărții sunt pomeniți frații Radu Greceanu (cronicarul) și Șerban Greceanu. Cărții îi este anexată și o Errata, prima consemnată în istoria tiparului românesc. Tipărirea s-a început la 5 noiembrie 1687, în atelierul tipografic al cărui șef era Mitrofan. A existat chiar și un al doilea tiraj terminat la 10 noiembrie 1688. Concomitent, în Moldova și în Muntenia erau publicate și răspândite pe arii foarte extinse traduceri de mare valoare, cum ar fi: Evanghelia învățătoare de la 1642, Profitologhionul din 1680, Psaltirea în versuri și Psaltirea de-nțăles ale lui Dosoftei, iar vrednicul spătar Nicolae Milescu se ostenește cu tălmăcirea Vechiului Testament realizat în 1667. Toate acestea, alături de Evangheliarul din 1682 și de Apostolul tipărit la 1683 la București sub patronajul lui Șerban Cantacuzino și cu purtarea de grijă a mitropolitului Teodosie, vor pregăti terenul pentru apariția, la 1688, a Bibliei de la București - prima ediție integrală în limba română a textului Sfintei Scripturi. Cartea a fost tradusă după textul Septuagintei, de către stolnicul Constantin Cantacuzino, logofeții Șerban și Radu Greceanu, cu sprijinul arhierelui Gherman de Nyssa (directorul Academiei grecești din Constantinopol) și al lui Sevastos Kymenites, directorul Școlii Grecești din București și, cum spune mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei în cuvântul introductiv, alți „ai noștri oameni ai locului, nu numai pedepsiți întru a noastră limbă, ce și de limba elinească având știință ca să o tălmăcească“. Biblia lui Șerban a devenit un punct de referință pentru toate traduceriile textului sacru care se vor mai alcătui de aici înainte, până la 1914. Acestea ar fi, după cum urmează: Biblia de la Blaj (1795), a cărei traducere făcută pe baza Septuagintei a fost începută de episcopul unit Petru Pavel Aron și continuată de Samuil Micu; Biblia de la Petersburg (1819), operă a Societății Biblice Rusești, la care a colaborat, printre alții, și mitropolitul Gavriil Bănulescu din Chișinău, alături de principele Ipsilanti; Biblia de la Buzău

(1854-1856), unde episcopul Filotei revizuieste textul Bibliei de la București, în cinci volume; Biblia de la Sibiu (1856-1858), tipărită cu purtarea de grijă a lui Andrei Șaguna, care ține seama de Septuaginta, de Noul Testament de la Bălgrad și de Biblia de la București, prezintă 100 de ilustrații și, în plus, este difuzată la un preț foarte accesibil; în 1859 apar la Paris primele cinci cărți biblice, în versiunea lui Ion Heliade Rădulescu, cu ilustrații pioase, notițe istorice, filosofice, politice, literare și, fapt cu totul deosebit, imprimată cu litere latine; Biblia de la Budapesta (1873) apare sub auspiciile Societății Biblice Britanice, înzestrată cu hărți; Biblia sinodală din 1914, bazată pe texte deja existente, prezintă variante destul de nefericite pentru cărțile poetice, mai ales; o altă Biblie sinodală apărută în 1936, tradusă după textul Septuagintei și ținându-se seama de cel ebraic, de către Vasile Radu și Gala Galaction; tot în 1936 apare Biblia de la Neamț, o ediție ilustrată alcătuită de către mitropolitul Nicodim, în colaborare cu prof. I.D. Ștefănescu; Biblia din 1938, o altă traducere a pr. Vasile Radu și Gala Galaction, de această dată după ediția critică a textului ebraic întocmită de Rudolf Kittel 1937 și a Septuagintei (ediția R. Rahlfs, 1935); Biblia tradusă de Nicodim, patriarhul României, pe baza Septuagintei și valorificând alte versiuni slave, franceze, engleze, germane etc., din 1944); o altă Biblie sinodală (1968), care reia traducerea Vechiului Testament din 1936 și pe cea a Noului Testament din 1951, cu textul revizuit de către pr. I. Găgiu, prof. Teodor M. Popescu, prof. Dumitru Radu. De o mare valoare este ultima mare traducere românească a textului sacru, realizată de mitropolitul Bartolomeu Anania în anul 2001, numită și ediția jubiliară a Bibliei.

Textul biblic editat de Șerban Cantacuzino este dispus pe o singură coloană, 53 de rânduri pe pagină. Fiecare dintre prefete are un frontispiciu cu motive florale, iar la final un același ornament tipografic. Cele 932 de pagini numerotate sunt scrise cu litere chirilice mici, cu cerneală neagră. Textul este dispus pe două coloane, 53 de rânduri pe pagină. Pe fiecare pagină apare colontitlu cu caractere mai mari, de dimensiunea celor folosite pentru titlurile capitolelor. Pe unele pagini, colontitlul este înlocuit cu un mic ornament tipografic floral. Textul fiecărei cărți a Vechiului și Noului Testament este precedat de diverse motive decorative florale și încheiat cu diferite ornamente tipografice. În cuprinsul lucrării, cerneala roșie mai este folosită în paginile de început ale Vechiului și Noului Testament, în scrierea titlului, precedat de un bogat frontispiciu cu motive florale și pentru prima letrină

din text, ornamentată cu motive florale și ocupând pe verticală 7 rânduri de text, în chenar dreptunghiular. Prin faptul că a cunoscut o arie de difuzare cuprinzând practic toate teritoriile locuite de români și că textul ei a fost preluat într-un timp foarte scurt în cultul Bisericii, fiecare nouă traducere a Bibliei în limba română a influențat în mod direct evoluția spiritualității, a limbii și a expresiei artistice românești. Pe bună dreptate, Biblia de la 1688 a fost socotită bază a limbii literare clasice românești.

Primele file ale acestei Biblii conțin două prefețe, prima semnată de domnitorul Șerban Cantacuzino, dar atribuită cărturarului umanist Constantin Cantacuzino stolnicul, școlit la academiile din Constantinopol și Padova, fratele domnitorului, iar a doua este semnată de Dositei, patriarhul Ierusalimului. Cele două prefețe constituie adevărate documente programatice privind trecutul, dar și perspectivele tipăririi textului biblic în limba română, funcțiile specifice ale cuvântului Sf. Scripturi în viața poporului român, precum și resorturile cele mai intime de natură duhovnicească, ce au activat desfășurarea unei munci editoriale și filologice pe cât de migăloase, pe atât de binefăcătoare.

Biblia de la București a reprezentat un punct de maximă concentrare a tuturor forțelor creatoare ale poporului român. Difuzarea ei neconținută vreme de trei secole a înrâurit formarea unei limbi române unitare, pe de o parte, iar pe de altă parte, a demonstrat că limba română este capabilă să exprime subtilitățile și nuanțele delicate din paginile textului sacru grecesc. Trăind separați de secole, românii au avut înaintea de toate o patrie comună: limba română, cea care a catalizat la un anumit moment dat chiar reunirea tuturor vorbitorilor de limba română într-un singur stat. Dacă despre valoarea literară, artistică și unificatoare a limbii române din textul Bibliei lui Șerban s-a vorbit, poate că nu este lipsit de importanță să punem în evidență și principiile editoriale ale celor care au scos la lumină această capodoperă. Dincolo de forma grafică deosebit de elegantă, de limba foarte îngrijită și expresivă, Biblia de la 1688 se remarcă și prin metoda filologică exigentă și de mare valoare.

1. Unul dintre principiile fundamentale ale editorilor Sfintei Scripturi este acela că editarea textului sfânt este o datorie, o urgență, o necesitate și o binecuvântare, după modelul pildei talanților. Șerban Cantacuzino sau, mai probabil, fratele acestuia, Constantin, scrie că „vrând să se ducă din lumea aceasta preabunul și unul Putearnic Dumnezeu, Domnul nostru, Iisus

Hristos numărând în mâinile credincioșilor, slugile sale, talantul cel de trebuință, cu mare arătare le-a poruncit zicând: „neguțitorii până voi veni”. Talantul cel de mare preț era Sfânta Scriptură, pentru vodă Șerban. Acest talant trebuia împărțit tuturor spre o adevărată înmulțire a talanților evanghelici. Întrebându-se apoi care este talantul acesta, vodă găsește răspunsul în cuvintele profetului David: „Cuvintele Domnului sunt cuvinte curate, argint lămurit și de șapte ori curățit». Și alta nu e fără numai Cuvântul lui Dumnezeu cu care are omul a neguțitori spăsenia lui și a fratelui lui. Acest cuvânt este apă vie care stinge ațâțarea poftelor spurcate, sau pâinea vieții care mâncând-o sufletul leapădă stricăciunea morții, au vin dulce care pică în inimile celor ce-l beau bucuriile raiului, au luminătorul care ne luminează să nu ne poticnim în noaptea deșertării cei lumești, au sabie care junghie inima bălaurului celui viclean...”. Talantul este în viziunea domnitorului valoros numai în măsura în care acesta se dăruiește celorlalți. Astfel spune vodă: „Să numește taland căci cu aceasta ne aducem aminte că darul ce am luat nu l-am luat numai pentru noi ce și pentru alții care singur să arată a fi legătura frăției celei creștinești..., iar și noi, ca de la Dânsul fiind întăriți, trebuie să lucrăm, împreună cu a noastră spăsenie și spăsenia fratelui nostru, căci grădina închisă și fântâna pecetluită ce folos iaste de la amândoa? Căci talandurile ceale duhovnicești dacă nu se dau de la unii la alții nu se zic talanduri...” considera Șerban Vodă. Termenul până la care trebuie omul să lucreze este însă până la cea de a Doua Venire a Domnului.

2. Cunoașterea Sfintei Scripturi nu este necesară omului doar din perspectiva dobândirii Împărăției cerurilor, ci este condiția esențială a omeneșului pe care trebuie să-l realizeze fiecare ființă. Predosloviea lui Șerban scrie astfel: „Acestea (Scripturile) cuprind poruncile și Leagea lui Dumnezeu care porunci iaste Înțelepciunea, ceea care face pe om adevărat Om, precum cu mare înțelegere, și preaînțeleptul Solomon au ales aceasta unde zice: „De Dumnezeu te teme și poruncile Lui păzește, Scriptura iaste care află raiul omului, sau raiul face pe om... Umanitatea se împlinește, așadar, mai ales în momentul în care omul află raiul, în care pășește în rai.

3. Un alt principiu este acela conform căruia toate faptele omului sunt orientate spre mântuire, în lumina venirii înfricoșătoare a Domnului Hristos, Cel Care va cere socoteală fiecăruia pentru faptele săvârșite, dar mai ales pentru cele pe care era dator să le săvârșească, dar nu le-a făcut. Editarea Bibliei de la București s-a făcut înainte de toate pentru mântuirea românilor

drept-credincioși. Astfel scria Șerban Vodă: „Pentru că are a ne lua sama și pentru acestea (talanduri) și pentru dobânda lor; până la a doua venire la cea înfricoșătoare și prea direaptă judecată. Prea direaptă îi zic pentru că la aceasta Judecătoria, ca un Dumnezeu, nu poate să greșască, greșiții nu pot să-și ascundă greșelele lor și răspunsul ce iaste să fie nu se mai pface. Precum se vede dară, puțină iaste vreama întru care avem a neguțitori talandul dumnezeiescului dar. Eu smeritul Domn, cunoscutu-mi-am datorie nepărăsită mai înainte de a sosi sfârșitul nemerniciei mele, după darul ce mi s-au dat den mila lui Dumnezeu, să neguțitoresc duhovniceasca neguțitorie și să dau celor ce sânt supt ascultarea noastră, talandul care m-au încrezut Domnul, și aceasta am făcut la talmăcirea aceștii Sfinte Scripturi făcând multă nevoie și destulă cheltuială...“ De mai multe ori, autorul amintește faptul că prin citirea Sfințelor Scripturi, omul se luminează prin cunoașterea voii celei dumnezeiești în perspectiva vieții celei veșnice. Totodată, mântuirea este de neconceput în solitudine, ea are permanent valențe comunitare. Șerban scria că „pentru aceasta m-am îndemnat ca să dea la toți Dumnezeiescul Cuvânt... pentru că nu sânt tainele noastre ca ale efeseanilor, să zacă ascunse și închise, ce toți să cade să ia darurile ceale bogate ale lui Dumnezeu spre spăsenia lor...“. Cititorilor, editorul nu uită să le ceară să se roage pentru „și pentru a noastră spăsenie“. Orientarea soteriologică a oricărei munci de traducere și tipărire o are în vedere și patriarhul Ierusalimului, Dositei, atunci când se adresează domnitorului; „Măria Ta, ești vreadnic de multe și mari laude care ai talmăcit (Sf. Scriptură) spre limba cea de moșie a locului, nu spre trufă, precum aceia (Ptolemeu al Egiptului sau Strabon geograful, n. n.), ci pentru mântuirea noroadelor și duhovnicească hrană a credincioșilor“.

4. Editorii consideră că fiecare limbă, ca și fiecare neam de altfel, este un fruct al Duhului Sfânt. Acest principiu a fost pus în evidență într-un secol în care mai circulau cu forță idei despre limbile sacre și, respectiv, îngrădirea eforturilor de traducere a Bibliei în limbile vernaculare. Considerăm acest lucru nu numai ca un act de curaj, ci și ca unul de conștiință luminată, alimentată de o viziune largă asupra misiunii Bisericii în lume prin intermediul utilizării limbii populare în cult. Șerban Cantacuzino se exprima astfel: „Și spre aceasta m-am îndemnat să dea la toți Dumnezeiescul Cuvânt știind bine că Dumnezeu au poruncit sfinților săi ucenici și apostoli să propovăduiască pre Făcătorul de viață Cuvântul Său la toată

făptura, ca să nu rămână cineva neluminat de strălucirea darului Său care vedem, până în ziua de astăzi, că n-au rămas nici un neam, nici o limbă, măcară și varvară, și carii la ceale de apoi hotară ale lumii depărtați, ca să nu citească întru a lor limbă Dumnezăiasca Scriptură, care nu o iaste dentr-alt, fără cât den darul Duhului Sfânt, care în ziua de Petdesetniță, au deschis gura Sfinților Apostoli, că propovăduia, cu toate fealurile de limbi, cuvântul lui Dumnezău...“ Patriarhul Dositei al Ierusalimului constata cu satisfacție faptul că traducerea Sfintei Scripturi se face în limba română: „Aceasta și la rumâni s-a plinit. Iar acum, Sfânta Scriptură, prin nevoința Măriei Tale, să citeaște și cunoscută să face, și la mari și la mici“.

5. Sfânta Scriptură nu unește numai pe oameni cu Dumnezeu, ci și pe români laolaltă, prin folosirea în cult a unei limbi vorbite de către toți locuitorii țărilor române. Acest lucru a constituit nu doar fundamentul creării unei limbi române literare, de expresie clasică, ci și un instrument unificator al conștiinței unicității neamului românesc. Patriarhul Dositei scria astfel: „Vreadnic de mii de laude ești Măria ta, că dai cuvântul lui Dumnezău ca oarece lumină fiind supt acoperământ până acum, ca să lumineaze celor den casă ai besearicii noroad: rumânilor, moldoveanilor și ungrovlahilor“. În slujba acestui ideal traducătorii au folosit toate mijloacele posibile: au adoptat termeni pe care nu i-au putut traduce direct, au inventat cuvinte sau locuțiuni noi, au îmbogățit cu noi sensuri termeni mai vechi preluați din slavonă sau din greaca veche, dată fiind „strâmtarea limbii românești“.

6. Textul Bibliei era oferit de cele mai multe ori în dar, pe cheltuiala domnitorului, de regulă, sau a marilor boieri, care înzestrau mănăstiri sau schituri ori biserici de enorie cu odoare sfinte; și la loc de cinste figura Sfânta Scriptură. După cum icoanele erau, de regulă, oferite în dar, spre pomenire și ca prilej de rugăciune a beneficiarului față de ctitori și de aducere-aminte pioasă de faptele cele bune săvârșite de către ctitori, tot astfel Biblia era oferită în dar, de cele mai multe ori. Cheltuielile de editare erau mari, după cum mărturisește însuși vodă: „La talmăcirea aceștii Sfinte Scripturi făcând multă nevoință și destulă cheltuială...“.

Biblia de la București încântă până astăzi cititorul vorbitor de limbă română, prin acuratețea și eleganța simplă a limbii folosite, dar fascinează și printr-o serie de principii editoriale, astăzi uitate sau mai puțin prețuite.